

MOŽE: UZ PUT i USPUT

U rubrici »Naš jezik« u Oslobođenju (27. V 1977, str. 9) objavljen je članak pod naslovom, u formi pitanja, »Piše se *uz put*, može li: *usput*?« Zato je naslov ovog priloga dat u formi odgovora.

Autor pomenutog članka kritički se osvrće na rješenje dato u Pravopisu, po kome se *uz put* piše samo odvojeno. Pravopis, dakle, ne vodi računa o semantičkom momentu, tj. da li svaka riječ čuva svoje značenje (*Uz put* je zasađeno drveće), ili obje zajedno imaju prilošku vrijednost, u kom slučaju bi ih trebalo pisati sastavljeno (Šetali smo pored rijeke i *usput* razgovarali). Iako u ovom i nekim drugim slučajevima (npr.: skresati *u brk* smatra da je semantičko diferenciranje lingvistički opravdano i da su »ponuđena rješenja u stručnim i naučnim publikacijama kao korekcija postojeće pravopisne norme lingvistički snažno zasnovana i bolja od postojećih«, autor misli da se ona »ipak ne mogu, u ovom trenutku, ... ponuditi praksi«. Jedan od razloga je što »pravopisna norma ... u sebi nosi i jedan snažan, nelingvistički argument — tradiciju pisanja i navike stvorene postojećom normom, koje bez velike potrebe ne bi trebalo mijenjati«.

Odajući autoru puno priznanje za naučni pristup ovom pitanju, moramo konstatovati da navedeni razlog ide i u prilog pisanju *usput* jer ovaj način pisanja ima isto tako dugu, i dužu, tradiciju. Naime, oba naša ranija pravopisa, Beličev i Boraničev, propisivala su da se *usput* kao prilog piše zajedno. Isto je to učinio i Vuković u svome Pravopisu I dio, zapravo u »Analizi pravopisnih pravila...«, kako stoji u podnaslovu knjige. U rječniku te knjige nalazimo objašnjenje: *usput* — pril. — razl. *uz put* prijedl. s padežom.

Što se tiče zaključka u pomenutom članku da ćemo »do takvog zahvata u pravopisnu normu (tj. preispitivanje pravopisne norme u cjelini — moja primjedba — S. M.) morati da prihvatimo rješenja za koja znamo da nisu najbolja, ali koja smo nekom procedurom usvojili i koja tom istom procedurom treba poboljšavati«, ne smijemo smetnuti s uma da uslovi za proceduru kojom smo došli do sadašnjeg pravopisa prije dvije decenije (1954—1959) danas gotovo da ne postoje. Uostalom, praksa je dobrim dijelom zadržala raniji način pisanja priloga *usput*.

Autor je u članku ukazao na pisanje M. Moguša u časopisu »Jezik« — godište XXI, 1973/74, str. 27 — u kome se ovaj opredje-

ljuje za »semantičko razgraničavanje« preporučujući dva načina pisanja, *uz put* i *usput*, u zavisnosti od značenja, što je praksa u Hrvatskoj uglavnom prihvatila.

Protiv rješenja datog u Pravopisu izjasnila su se i dva člana Pravopisne komisije.

Prvi je to učinio Slavko Pavešić, kao urednik Jezičnog savjetnika Matice hrvatske, koji je objavljen 1971. godine. U Savjetniku čitamo: »*usput* (prilog) prema Pravopisu (1960) trebalo bi pisati *uz put*, ali se tu više ne osjeća nikakva veza s imenicom *put*, pa bi trebalo dopustiti sastavljeno pisanje, pogotovu što sintagma *uz put* ima svoje pravo značenje« (str. 301/I).

Drugi član Komisije, J. Vuković, kategorički je, na Mostarskom savjetovanju, osporio ispravnost ove pravopisne odredbe (»...nikad ne bih dopustio da riječ *usput* ide u ovom smislu 'uzgred' rastavljeno, niti sam kad napisao *uz put* rastavljeno u tom značenju...«), ali je pokušao da na neobičan način opravda ovakvu odredbu — proglašavajući je *štamparskom greškom* (»Mostarsko savjetovanje«, 1974, str. 133).

Činjenice jasno govore da je ta odredba svjestan zaključak autorâ Pravopisa. U Rječniku je data odrednica *uz put* po abecedno-azbučnom redu na odgovarajućem mjestu u oba izdanja, latiničkom i ćiriličkom, u velikom i školskom izdanju; na sva četiri mjesta upućena je na odgovarajuću tačku u tekstu Pravopisa, u kojoj je dato preko 50 »priloških izraza s nesraslim dijelovima« koje treba »rastavljeno pisati«, među njima i *uz put*. O štamparskoj grešci ne može, dakle, biti ni govora. Ako bismo htjeli da opravdamo Pravopisnu komisiju, to bi se moglo okarakterisati kao propust autorâ Pravopisa da unesu i prilog *usput*.

Kako se ovo odrazilo u praksi, pokazaće nam primjeri iz nekoliko naših dvojezičnih rječnika, u oba pravca, koji su obavezni da se drže odredaba Pravopisa. Uzećemo one koji su štampani poslije 1960. god., kad je izašao Pravopis.

Dajemo ih hronološki.

U »Hrvatskosrpsko-engleskom rječniku« M. Drvodelića (Zagreb, 1961) stoji: *usput* — by the way;

u Ristić-Kangrginu »Enciklopedijskom nemačko-srpskohrvatskom rečniku« (Beograd, 1963) riječ *unterwegs* objašnjena je sa: putem, *usput* ...; uzgred;

R. Poljanec u »Rusko-hrvatskosrpskom rječniku« (Zagreb, 1966) rusku riječ *mimohodom* prevodi sa: *usput*;

I V. Putanec čini to isto u svom »Francusko-hrvatskom ili srpskom rječniku« (Zagreb, 1974) prevodeći *en passant* sa *usput*;

M. Benson u »Srpskohrvatsko-engleskom rečniku« (Beograd, 1974) za riječ *usput* daje dva značenja na engleskom: 1. on the way, s primjerom: *usput* ću ti pričati, i 2. see (tj. vidi) *uzgred* (koje je objašnjeno sa: by the way);

u »Englesko-hrvatskom ili srpskom rječniku« R. Filipovića (Zagreb, 1977) izraz *by the way* objašnjen je sa: *usput*.

Za ilustraciju ovoliko je dovoljno. Očevidno je da se autori ovih rječnika nisu držali odredbe Pravopisa.

Način pisanja *uz put*, kakav je dat u Pravopisu, biće samo jedna »epizoda« u istoriji našeg pravopisa koja će trajati dok se ne izradi novi pravopis. A što duže traje, utoliko gore, jer »navika je jedna muka, a odvika dvije«. O pogrešnim navikama Belić je pisao prije više od 20 godina: »Ne treba se varati: pravopisne osobine, ma kako bile neopravdane po sebi, vrlo se teško iskorenjuju kad se jednom odomaće. One postaju navika kao deo narodnog organizma« (Oslobođenje, 25. III 1956).

Naša današnja pravopisna situacija prilično je neodređena: služimo se Pravopisom u kome ima slabosti i koji je trebalo dograđivati. Tome je trebalo pristupiti čim je Pravopis provjeren u praksi i nakon što su se u stručnoj štampi pojavili prikazi i analize. (Pomenimo samo prve takve opširne analize u časopisu »Naš jezik« još 1961. godine — knj. XI, str. 133—161, i 1963. godine — knj. XIII, str. 18—47).

To, međutim, ne znači da sadašnji Pravopis treba odbaciti i početi sve iznova. Naprotiv, on će poslužiti kao dobra osnova za budući pravopis u kome će biti otklonjene sve one slabosti na koje je dosad ukazano, i na koje nije ukazano.

Kod nas je u tome pogledu već nešto učinjeno: *Pravopisni priručnik* Svjetlosti, sa svoja dva (rasprodata) izdanja, u 70.000 primjeraka, predstavlja jedan korak u toj doradi. Treba očekivati da će projekat Instituta za jezik i književnost BiH *Savremena pravopisna problematika u BiH — u svjetlu kolebanja i stabilizacije ortografske norme na srpskohrvatskom jezičkom području* dati značajne rezultate za što uspješniju »izradu Pravopisnih pravila i Pravopisnog rječnika na postojećim osnovama«, što je predviđeno kao završni čin ovog projekta, ali tek u sljedećoj deceniji. Taj vakuum popunjava Pravopisni priručnik.

Budući pravopis (da se vratimo onome od čega smo pošli) ne može ponoviti onu tzv. štamparsku grešku, moraće usvojiti postavljeno pisanje *usput* u priloškom značenju »uzgred«. Ako će to biti tada (u devetoj deceniji ovoga vijeka), zašto da ne bude sada — manje će generacijâ morati da se odvikava od jedne greške koja se potencirano provodi u interesu nekakve puke »discipline«.

Ovo vrijedi i za druge slične slučajeve.

Svetozar Marković

IZ GRADCA, A NE: IZ GRACA

Autor članka u rubrici »Naš jezik« (Oslobođenje 16. IX 1977) pod naslovom *Iz Gradca ili Graca* učinio je lošu uslugu autorima Pravopisa i sredstvima javnog informisanja.

Priznajući da se u Pravopisu »navode i neki izuzeci od ovoga« (tj. od pravila o uproščavanju glasovnog skupa *dc* u *c* — moja napomena, S. M.), za koje izuzetke Pravopis daje dva primjera: *Zabrdac* — *Zabrdca* i *Brgudac* — *Brgudca*, autor članka zaključuje »da se *Gradac* ne može uvrstiti među takve primjere«. Jedan od argumenata za pisanje *Graca*, *Gracu* jest »da svako od nas samo tako izgovara te oblike«. A kako se izgovaraju oblici *Zabrdca* i *Brgudca*? Mogu li se izgovoriti drukčije nego »Zabrca«, »Brguca«? Pa se ipak, po Pravopisu, pišu sa *dc*.

Drugi je argument što »lično ime i geografsko ime ne idu u istu kategoriju riječi kada su u pitanju ove glasovne promjene«. A zar primjeri iz Pravopisa nisu u jednom slučaju lično ime (*Zabrdac* — nalazi se u Rječniku Jugoslavenske akademije), a u drugom geografsko (*Brgudac* — mjesto u Istri)? Pa ipak ih autor članka prihvata oba jer su dati u Pravopisu. (Tu je autor pomiješao dvije glasovne promjene kad kaže »da nema opravdanih razloga da se ovaj toponim (tj. *Gradac* — moja napomena, S. M.) svrstava u skupinu ličnih imena tipa *Kadčić*, *Subhija*, *Edhem*«: gubljenje suglasnika, u slučaju *Kadčić*, i jednačenje, odn. nejednačenje, po zvučnosti u slučaju *Subhija*, *Edhem*). Međutim, Pravopis je baš tako postupio stavivši zajedno *Kadčić* i *Zabrdac*, *Brgudac* (t. 82. b 1).

Uostalom, Pravopis ne pravi razliku između ličnih i geografskih imena, već govori samo o vlastitim imenima. Autor članka na to nije obratio pažnju. Tako u t. 82. b Pravopisa piše: »Od ispuštanja *d* i *t* ispred slivenih suglasnika *c*, *č*, *ć*, *đ* i *dž* odstupa se u vlastitim imenima... kada čuvanjem praskavih zubnih suglasnika treba da se istakne razlika prema nekom drugom sličnom imenu, ili da se izbjegne pretjerana promjena oblika dotične riječi«. Zar može biti boljeg primjera »da se istakne razlika prema nekom drugom sličnom imenu« od *Gradac* — *Graca* — *Gracu*... Autor članka objašnjava da je »bojazan da se ovo naše mjestance ne pobrka sa *Gracom* u Austriji... suvišna« jer, kako on kaže, »i na našem jezičkom tlu ima podosta

mjesta koja nose ime *Gradac*... pa to ne uzimamo kao razlog da ta imena ne pišemo na isti način«. Prilično naivno, ali i nejasno. Sva ta imena, makar ih bilo i deset, treba, po navedenoj odredbi Pravopisa, da se pišu sa očuvanim *d* da bi se razlikovali od *jednog* imena austrijskog grada. Kao dokaz neka posluže sljedeća dva primjera pisanja riječi *Gradac* (kod Valjeva): »Na ušću *Gradca* u Kolubaru; Brana na *Gradcu* (oba iz Politike 27. V 1974).

Za onaj drugi razlog iz Pravopisa, »da se izbjegne pretjerana promjena oblika dotične riječi«, može poslužiti i ime vojvođanskog mjesta *Aradac*, kao veće mjesto (ima poštanski broj — 23207 — što nije slučaj sa *Brgudcem*), a za bosanskohercegovačku upotrebu više odgovara naziv sela *Preodac* — gen. *Preodca* (bolje nego *Preoca*), blizu Bos. Grahova (s poštanskim brojem 77274).

Pravilo dato u Pravopisu ne treba shvatiti bukvalno, (kao što je to učinio autor pomenutog članka), tj. da se ono odnosi samo na date primjere. Oni su samo ilustracija, što znači da se broj primjera može proširiti, pogotovo ako su bolji, a to je slučaj baš sa imenom *Gradac*. Pravopis je (u velikom izdanju) već u poglavlju o jednačenju suglasnika po zvučnosti upozorio na ovo odstupanje (»Zvučni suglasnik *d* može ostati neizmijenjen ispred bezvučnih *c* i *č* iz posebnih razloga i u nekim domaćim vlastitim imenima« — t. 75. 3), a u školskom izdanju je ovo pravilo dato u glavi o jednačenju po zvučnosti (»U nekim domaćim vlastitim imenima *d* može ostati neizmijenjeno radi razlike prema drugom sličnom imenu i u deklinaciji radi čuvanja veze s osnovom...« — t. 88. 3), što se može smatrati omaškom, jer je ovom pravilu mjesto u poglavlju o gubljenju suglasnika.

Praksa je ovo pravilo shvatila kao princip pa ga primjenjuje u svim slučajevima (koji su ipak rijetki), i u suglasničkom skupu *tc*, mada se ovaj skup ne pominje u pravilu. To je i razumljivo jer se *dc* u izgovoru najprije jednači u *tc*, a zatim se *t* gubi. Jedan takav primjer zabilježen je u štampi: Uhapšen je za vreme rata, u selu *Okletcu* (Politika 11. IV 1974).

Primjeri u Pravopisu *Zabrdac* i *Brgudac* pokazuju da su uzimani primjeri koji su se našli pri ruci. Tako je *Zabrdac* uzeto iz Boranićeva pravopisa, gdje u poglavlju o gubljenju suglasnika piše na kraju pravila o gubljenju suglasnika *t* i *d*: »Odstupa se od pravila u pisanju... u sklanjanju *vlastitih* imenica; tako imaju u staroj književnosti hrvatskoj dva pisca, od kojih se jedan piše *Kadžić*, a drugi *Kaćić*, te se po tome može pisati npr. od *Zabrdac* : *Zabrdca*, *Zabrdčev*«, (str. 30/31). Ovo su pravilo autori Pravopisa razradili, ali, izgleda, i malo zamutili, jer, evo, i neki priznati stručnjaci ga pogrešno tumače.

Svetozar Marković